

Marita Hietasaari / 7.11.2019

Ida Maria Saarisen sisällissota

Suomen itsenäisyyden juhlavuoden ja sisällissodan muistovuoden aikana nostettiin esiin myös vähemmän tunnettuja kirjailijoita. Naantalin Työväenyhdistyksen Säätiö julkaisi Ida Maria Saarisen (myöh. Karke) 1980-luvulla kirjoittaman omaelämäkerrallisen pienoisromaanin *Olipa kesä kerran* (2017). Saarinen kuvaa omiin kokemuksiinsa pohjaten punaisten pakoa kohti itää, joutumista saksalaisten vangiksi, oloja Fellmanin pellolla ja vankileirillä – ensin Lahden Henalassa ja sitten Hämeenlinnassa. Aiemmassa romaanissaan *Nokkosia ja harakankukkia* (1973) Saarinen kertoo myös lapsuudestaan Forssan Tehtaankylällä, tilapäistöistä ja pestautumisestaan apulaiseksi punakaartin keittiöön. *Olipa kesä kerran* tuo hyvin vähän uutta jo kerrottuun, ja seuraava esittely perustuukin enimmäkseen romaaniin *Nokkosia ja harakankukkia*.

Ida Maria Saarisen sisällissotaa kuvaavat omaelämäkerralliset teokset. *Nokkosia ja harakankukkia* (1973) herätti Otavan Kertomus elämästä -kilpailussa huomiota paitsi aiheellaan myös tyylillään. Postuumisti julkaistun teoksen *Olipa kesä kerran* (2017) käsikirjoitus löytyi Saarisen jäämistöstä.

”Nälkä ja toivottomuus kokosi joukkoja punakaartin riveihin ehkä enemmän kuin aatteellisuus” (101), toteaa Ida. Päähenkilöiden nuoruus ja ymmärtämättömyys korostuvat, he eivät juuri kiinnitä huomiota maailman tapahtumiin, eivätkä he kykene tulkitsemaan kireää poliittista tilannetta. Alkuaikojen innostus tempaa kuitenkin myös Idan mukaansa: ”Minäkin, sosialismista mitään ymmärtämätön seitsemäntoistavuotias, uskoin maailman kuin taikauskusta muuttuvan hyväksi ja onnelliseksi, josta puute ja ihmisten eriarvoisuus kokonaan katoaisi.” (109) Molemmissa teoksissa nousee esiin tekijän kiinnostus runoihin ja lausuntaan: koulussa hän on ihastunut Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoihin* ja lausunut runoja eri tilaisuuksissa. Niiden innoittamana hän kirjoittaa ihanteellisen runon nuoren ensiavussa työskennelleen tytön hautajaisiin. Vasta Kalle-veljen ase tuvan nurkassa herättää Idan todellisuuteen:

Tuollaisilla tapetaan ihmisiä, eläviä ja elämään uskovia, kuten minä ja kaikki muut. Sota on tappamista, eikä mitään juhlaa, älysin ensikertaa elämässäni. Koulussa aikoinaan suurella hartaudella lausumieni Vänrikki Stoolin tarinoiden tiimoilta minulla oli ollut sodasta ihanteellinen kuva. Kuvitelmissani näin hurmiossa, kauniisti kuolevat sankarihahmot teiskaamassa riemukaaren alla. En edes ollut tullut ajatelleeksi, että nuo jalo-otsaiset isänmaan puolesta taistelijat todella kuolivat, uskoin heidän vain jonkun yliluonnollisen ihmeen kautta siirtyvän elämään urhojen Vallhallassa. Elämään ikuisesti.

Noista haavekuvista olivat tyystin puuttuneet pyssyt, pistimet ja raadellut ruumiit. (110–111)

Ihmisen ääni -teoksessa Saarinen kertoo, kuinka hän pitkään näki sodan Vänrikkien läpi, nyt ei tosin enää kaaduttu kuninkaan vaan ”aatteen ja vapauden” puolesta. Vasta punakaartin tappio ja kokemukset vankileirillä murskasivat lapsena opitut ihanteet: ”Joukkoteloitukset ja läheltä näkemäni vankileirikurjuus pyyhkäisivät ikipäiviksi mielestäni Ateenalaisten laulun ylväät säkeet ja kaiken muunkin sotia ihannoivan runouden.”¹

Vankileirikuvauksessa on paljon myöhemmistä teoksista, niin tietokirjoista kuin romaaneista, tuttuja aineksia: niukka ja surkea ruoka, ahtausta, pesemättömyys ja syöpäläiset, vankien julma kohtelu, pikaoikeudenkäynnit ja teloitukset, jopa naisille tehdyt terveystarkastukset, ”kuppasyynit”, mainitaan – ero on siinä, että Saarinen kuvaa omia kokemuksiaan. Jo ennen vangitsemista osa tytöistä vaihtaa pitkät housunsa hameeseen, sittemmin monet housupukuisista ja ase kädessä tavatuista viedään ammuttaviksi. Näin käy kylän tunnetuimmalle naispunakaartilaiselle Hilma Kangasaholle², joka kieltäytyy jyrkästi luopumasta asustaan: ”Emmää pöksyistäni ja pyssyistäni luavu, vaihka noo olis ja nokka menis.” Saarisen luonnehdinta tästä sisukkaasta

¹ Saarinen 1977: 78–79.

² Tuulikki Pekkainen mainitsee Kangasahon teoksessaan *Susinartut ja pikku immet*, ja hänen nimensä löytyy myös Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin tiedoista, ks. Pekkainen 2011, 114–115.

”asetytöstä” piirtää hänet elävänä lukijan eteen: ”Mieluummin lyhyt kuin pitkä, enemmän paksu kuin hoikka. Päällä hänellä oli veljensä housut ja takki ja päässä hiusnutturana kätkevä, syvälle vedetty lippalakki. Mutta rintaa ristitti panosrivit ja kivääri oli tiukasti olalla. Lakin lipan alta kurkistivat sirkeät silmät elämänhaluisina ja rohkeina.” (133–134)

Saarinen kertoo molemmissa teoksissaan Jaanin veljeksistä, jotka tulevat niin Hennalaan kuin Hämeenlinnan leirille seulomaan vankien joukosta teloitettavia. Naiset luulevat, että tuttuja miehiä ollaan hakemassa kotiin ja kyselevät, eivätkö he pääse mukaan. ”Kyllä teidänkin vuoronne tulee ajallaan”, lohduttaa toinen Jaaneista.³ Miehet eivät suinkaan pääse vapaiksi vaan saavat kuolemantuomion ja heidät viedään saman tien kuuden hengen ryhmissä teloitettaviksi. Hämeenlinnan leirillä yksi nimeltä huudetuista on nuori Naimi-tyttö, jonka myös Tuulikki Pekkalainen mainitsee teoksessaan *Lapset sodassa 1918* (2014). Pekkalaisen mukaan kyseessä on viisitoistavuotias Naimi Sofia Sulkanen.⁴ *Olipa kesä kerran* -teoksessa teloituksen syyksi arvellaan osallistuminen Tehtaankylän kauppojen tyhjentämiseen.

Siirto Hennalasta Hämeenlinnaan, ensin Linnakasarmille ja myöhemmin Suomenkasarmille, tuo hiukan parannusta naisten oloihin. ”Niin kesä kului nälkää nähden ja täitä tappaen päivä kerrallaan”, kirjoittaa Saarinen. Vielä tässä vaiheessa tytöt jaksavat kuluttaa aikaa tarinoimalla ja laulaen, myöhemmin alistuminen ja turtumus lopettavat tarinahetket. Juhannuksena, kun vangitsemisesta on kulunut kaksi kuukautta, he pääsevät vihdoin saunaan peseytymään. Miesten puolella on isorokkoa ja vatsatautia, ja heinäkuun kuumuus verottaa jo ennestään heikentyneitä vankeja: kymmeniä luurangoiksi laihtuneita miehiä kannetaan joka päivä ruumiskärryihin. Näälän ja kurjuuden keskellä ihmisyys kuolee: vangit tappelevat leipäpaloista, joku yrittää syödä toisen oksentamaa ruokaa.

Valtiorikosoikeus toimii, ja lopulta tulee Idankin vuoro – hän saa valtiopetoksen valmistelusta kolme vuotta kuritushuonetta ehdonalaisena viiden vuoden koeajalla. ”Voi taivas, enpä tiennytkään tehneeni noin juhlalliselta kuulostavaa hommaa palokunnantalolla patoja krassatessani” (169), tuumaa Ida tuomion kuulleessaan. Saarinen kuvaa perheensä köyhyyttä, jo lapsena

³ Niin Tuulikki Pekkalainen (2011) kuin Marjo Liukkonen (2018) mainitsevat Jaanin veljekset, mutta perustavat tietonsa Saarisin teokseen ilman muita lähteitä. Saarinen kertoo toisen veljeksistä olleen poliisin ja toisen asianajajan. Olli Korjus mainitsee *Kuusi kuolemaantuomittua* -teoksessaan (2014, 103–104, myös 111, 116–117) Ilmari Jahnin, josta tulee kesän 1918 aikana rikosasiainkomissaari. Korjus kertoo, että Jahnin veljekset kävivät ”Lahdessa ja Hämeenlinnassa valikoimassa uhreja”.

⁴ Pekkalainen 2014, 92.

aloitettua kovaa työntekoa ja toivoa paremmasta maailmasta, mutta vaikka tuo toivo sortuu vankileirin kurjuuteen sävyttää kerrontaa nuoruuden elämänilo. Silloin tällöin pilkahtaa esiin myös hienoinen ironia, kuten Idan huomautuksessa tuomiostaan.

Ida Maria Saarinen osallistui teoksellaan *Nokkosia ja harakankukkia* Otavan Kertomus elämästä -kilpailuun. Kustantamo sai yli tuhat käsikirjoitusta. Kilpailun ideoinut Hannu Mäkelä kirjoittaa muistelmateoksessaan *Muistan. Otavan aika* näin: "Todellista elämää pitää punnita myös elämän kannalta, eikä kirjoittamisen yleistaso ole välttämättä aivan tärkein asia. Mutta löytyy myös kirjoittajia, joiden sanomisen taito osuu yksiin elämän käännteiden kuvaamisen kanssa."⁵ Yksi erityisesti mieleen jäänyt oli Ida Maria Saarinen, joka palkittiin kilpailussa. Saarisin teos sai hyvän vastaanoton myös kritikoilta. "Sanonnan tuoreudelta ja ajankuvaltaan 'Nokkosia ja harakankukkia' on yhä sarjan kirjallisilta arvoiltaan näyttävvin tuote", toteaa Liisi Huhtala arviossaan Saarisin novellikokoelmasta *Orvon osa*, joka kuvaa teollisuustyöväestön elämää 1900-luvun vaihteessa ja joka sekin julkaistiin Kertomus elämästä -sarjassa.⁶

Saarisin *Nokkosia ja harakankukkia* on yksi Tuulikki Pekkalaisen lähteistä teoksessa *Susinaritut ja pikku immet. Sisällissodan tuntemattomat naiset* (2011). Marjo Liukkonen viittaa *Hennalan naismurhat 1918* -teoksessaan myös niin Saarisin teokseen kuin tältä Työväen muistitietokokoelmaan kirjattuihin tietoihin. Saarinen on kertonut sisällissodan aikaisista kokemuksistaan Risto Lindstedtin haastattelemana *Ilta-Sanomissa* 1970-luvulla ja *Suomen kuvalehdessä* 1986. Viimeksi mainittu haastattelu päättyy Saarisin sanoihin: "Kun sitä yhtä totuutta ei ole. Kuinka minä olisin voinut vain oikean totuuden kirjoittaa."⁷ Haastattelussa on edellä keskusteltu Saarisin Forssan Lehteen kirjoittamista muisteluksista, joiden julkaisu keskeytettiin vuoden 1918 tapahtumiin. Hänen kirjoituksensa yhdestä punaisten vangitsemasta ja surmaamasta miehestä herätti kohun ja lehti päätti lopettaa juttusarjan antaen ymmärtää, että päätös oli Saarisin.⁸ Lindstedt muistelee haastattelua vielä kolmekymmentä vuotta myöhemmin Eero Ojasen kanssa julkaisemassaan keskusteluteoksessa *1918. Matkoja muistin rintamalla*. Saarisin huomautus, kuinka mahdotonta on kertoa koko totuus, oli jäänyt Lindstedtin mieleen.⁹

⁵ Mäkelä 2015, 146.

⁶ Huhtala 1974.

⁷ Lindstedt 1986, 23.

⁸ Ks. myös Saarinen 1977, 193–194.

⁹ Lindstedt & Ojanen 2017, 33–34.

Ida Maria Saarinen oli yli seitsemänkymmentävuotias, kun *Nokkosia ja harakankukkia* julkaistiin. Vaikka hän ei kirjailijana ole tunnettu, ovat hänen muistonsa sisällissodan ajoilta jääneet elämään. Tamperelainen Naiskuoro Tellus on käyttänyt Saarisen muisteluksia yhtenä lähteenään lauluteoksessaan *Susinartut: 1918 naisvankien laulut elävät*. Teos pohjautuu arkistoista löytyneisiin punaisten naisvankien kirjoittamiin runoihin ja lauluihin, ja siinä on mukana kaksi Saarisen runoa. Teosta esitettiin syksyn 2018 ja kevään 2019 aikana paikkakunnilla, joilla on merkitystä naispunakaartilaisten näkökulmasta.¹⁰

Lähteet

Kohdeteokset

Saarinen, Ida Maria 1973: *Nokkosia ja harakankukkia*. Helsinki: Otava.

Saarinen, Ida Maria 2017: *Olipa kesä kerran: kertomus vankileiriltä*. Naantali: Naantalin Työväenyhdistyksen Säätiö.

Tutkimuskirjallisuus

Huhtala, Liisi 1974: Aatto Haapanen: ”Elämän ristiaallokoissa. Kertomus elämästä -sarja. Otava 1974. Ida Maria Saarinen: ”Orvon osa. Kertomuksia vuosisadanvaihteen tehtaalaisten elämästä”. Kertomus elämästä -sarja. Otava 1974. – *Turun Sanomat* 15.9.1974.

Koppinen, Mari 2018: 17-vuotias Ida Maria Saarinen valmistautui omaan kuolemaansa runoa kirjoittamalla – Arkistoista löytyi kymmeniä punakaartien tyttöjen runoja, joissa vankileirien kokemukset tulevat ilmi koko karneudessaan. – *Helsingin Sanomat* 1.12.2018.

Korjus, Olli 2014: *Kuusi kuolemaantuomittua*. Jyväskylä: Atena.

Lindstedt, Risto 1986: Ida Marian vuosisata. – *Suomen Kuvalehti* 1986: 26–27, 18–23.

¹⁰ Koppinen 2018.

Lindstedt, Risto & Ojanen, Eero 2017: *1918. Matkoja muistin rintamilla*. Helsinki: Kirjapaja.

Liukkonen, Marjo 2018: *Hennalan naismurhat 1918*. Tampere: Vastapaino.

Mäkelä Hannu 2015: *Muistan: Otavan aika*. Helsinki: Tammi.

Pekkalainen, Tuulikki 2011: *Susinartut ja pikku immet: sisällissodan tuntemattomat naiset*. Helsinki: Tammi.

Pekkalainen, Tuulikki 2014: *Lapset sodassa 1918*. Helsinki: Tammi.

Saarinen, Ida Maria 1977: *Ihmisen ääni*. Helsinki: WSOY.

Teksti on osa Punavalkoista historiaa. Näkökulmia sisällissotakirjallisuuteen -tutkimustani, joka on osa laajempaa Sodan muisti -projektiani, jossa tarkastelen sodan muistamisen ja siitä kertomisen tapoja.